

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-81-17>

УДК 332.122

Безхлібна А.П.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Bezkhlibna Anastasiia

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕКОСИСТЕМИ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ В ПІСЛЯВОЄННИХ УМОВАХ

FEATURES OF ENSURING THE ECOSYSTEM COMPETITIVENESS OF THE COASTAL REGIONS

Стаття присвячена дослідженню питань повоєнного відновлення конкурентоспроможності екосистеми приморських регіонів. Аналіз наслідків пошкоджень внаслідок артобстрілів та воєнних дій на території приморських регіонів свідчить про значні руйнування та ушкодження на території Донецької та Запорізької областей. Інформація про задокументовані факти, які можна попередньо кваліфікувати як міжнародні злочини, ймовірно вчинені російськими окупантами на території приморських регіонів, свідчить про значну шкоду, заподіяну екосистемам приморських регіонів. Зокрема, задокументовано пошкодження чи знищення історичних пам'яток, лікарень, релігійних споруд, закладів освіти, науки, мистецтва; екологічні катастрофи внаслідок обстрілу, застосування зброї, яка призводить до надмірних пошкоджень та невибіркових руйнувань або невибіркових страждань людей, чи заборонена міжнародними угодами; мінування територій. Окрім шкоди природним ресурсам, військові дії руйнують інфраструктуру приморських регіонів. Необхідно зазначити, що післявоєнну відбудову необхідно починати з підготовки супровідних документів до генерального плану відбудови та вивчення світового досвіду відбудови приморських регіонів, історичні й культурні особливості території. Проблема питань повоєнного відновлення полягає у фундаментальному підході до розробки стратегії конкурентоспроможності відновлювальної екосистеми, враховуючи складність питань повоєнного функціонування приморських регіонів і врахування динаміки змін у всіх площинах.

Ключові слова: приморський регіон, регіон, екосистема, шкода, конкурентоспроможність, повоєнне відновлення.

The article is devoted to the study of the issues of post-war restoration of the competitiveness of the ecosystem of coastal regions. The analysis of the consequences of damage caused by shelling and hostilities in the coastal regions shows significant destruction and damage in the Donetsk and Zaporizhzhia regions. Information on documented facts that can be preliminarily qualified as international crimes allegedly committed by the Russian occupiers in the coastal regions indicates significant damage to the ecosystems of the coastal regions. In particular, the damage or destruction of historical monuments, hospitals, religious buildings, educational, scientific and artistic institutions; environmental disasters caused by shelling, the use of weapons that cause excessive damage and indiscriminate destruction or indiscriminate human suffering or are prohibited by international agreements; and mining of territories have been documented. In addition to damaging natural resources, military operations destroy the infrastructure of coastal regions. It should be noted that post-war reconstruction should begin with the preparation of supporting documents to the master plan for reconstruction and the study of international experience in rebuilding coastal regions, as well as the historical and cultural characteristics of the territory. The problem of post-war reconstruction lies in a fundamental approach to developing a strategy for the competitiveness of the restoration ecosystem, taking into account the complexity of the post-war functioning of coastal regions and the dynamics of change in all areas. From the strategic point of view, the reconstruction of infrastructure facilities or industrial enterprises should be reviewed from the perspective of revising the policy of productive forces allocation, based on the potentially new place of Ukraine and regions in the European division of labour and the principles of smart planning, and, on the other hand, in coastal regions, based on the priority development of ecosystem services.

Key words: coastal region, region, ecosystem, damage, competitiveness, post-war recovery.

Постановка проблеми. В науковому та експертному середовищі, серед державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, громадськості активно дискутується питання розробки програми економічного відновлення постраждалих від війни територіально-господарських систем країни, вибору ефективних форм і механізмів реалізації, контролю, оцінки результативності. Тактичне планування місцевого та регіонального відновлення і бажання чиновників різних рівнів до освоєння зарубіжних і вітчизняних капіталів відтіснили на другий план осмислення стратегій їхнього розвитку в нових реаліях, зумовлених як наслідками тривалої війни, так і політичним європейським вибором вектору розвитку країни.

Зовнішні чинники регіонального розвитку в цілому, та приморських територій як пріоритетного розвитку державної регіональної стратегії, знаходяться у взаємовпливі та переплетенні умов і чинників внутрішнього походження. Мається на увазі вибір і концентрація зусиль на реалізації найкращої моделі конкурентоспроможності для приморських територій, тобто гіпотезою дослідження є обґрунтування концепції розвитку конкурентоспроможності приморських територій, яка, з одного боку, відповідає пріоритетам державної політики відновлення господарства регіонів, а з другої, – ґрунтується на конкурентних перевагах екосистемного потенціалу регіонів, що дозволить досягти прискореного розвитку інфраструктури морегосподарських і туристично-рекреаційних галузей і виробництв та забезпечити надання якісних послуг споживачам на рівні європейських стандартів.

Досліджуючи актуальні питання сьогодення, необхідно зосередити увагу на функціонуванні конкурентоспроможних екосистем приморських регіонів у період військового стану та в післявоєнних умовах. Фінансово-економічне забезпечення подолання негативних соціально-економічних результатів воєнних дій мають бути розраховані заздалегідь та враховані в стратегіях післявоєнної відбудови та розвитку приморських регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світовий досвід військових операцій ХХІ ст. свідчить про необхідність їх уникнення або проведення їх із мінімальними людськими та економічними витратами. Мінімізація економічної шкоди територіальних одиниць має відбуватися як на глобальному (на світових фінансових і товарних ринках), так і на локальному (всередині країн, де ведуться військові дії) рівні [1].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте теорія проведення воєнних операцій та подальшої відбудови вражених територій далека від практики, а економічні процеси

відновлення відбуваються в кожній територіальній громаді окремо, зусиллями безпосередньо громади та волонтерів і благодійників.

Метою статті є дослідження особливостей забезпечення конкурентоспроможності відновлювальної екосистеми приморських регіонів в умовах післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Особливості війн ХХІ ст. полягають у наступному:

1. Навіть локальні війни викликають за собою паніку на фондовій, валютній та товарній біржах; довготривалу затримку розвитку деяких галузей економіки (туризм, повітряний транспорт, будівельний та готельний бізнес), блокування автомагістралей та порушення в роботі залізниць

2. Загострення внутрішньоекономічної ситуації країни (інфляція, зменшення запасів ресурсу, зменшення міжнародних інвестицій, зростання безробіття; занепад інфраструктури тощо) [1, с. 88].

3. Зниження інтенсивності надання цифрових послуг, інформаційних процесів прямих іноземних інвестицій, інноваційна діяльність, зниження економічної діяльності населення в цілому.

4. Різке погіршення демографічної ситуації, викликане міграцією трудової сили та призивом до лав армії військовослужбовців та військовозобов'язаних осіб.

5. Різке погіршення рівню якості освіти та набуття компетенція.

6. Переформування фінансів місцевих бюджетів, зменшення видатків на статті розвитку регіону, збільшення видатків на оборону та захист.

Щодо особливостей воєнного стану приморських регіонів, то для них характерно блокування морських портів, погіршення логістики в регіонах, занепад екосистем, розорення пам'ятників та природно-заповідного фонду, шкоду природі. Внаслідок ворожих обстрілів та бойових дій в приморських регіонах України найбільше страждають будівлі житлово-побутового призначення та освітньо-виховних закладів. За загальною кількістю випадків пошкодження або руйнації внаслідок артобстрілів постраждали Запорізька та Донецька області, в цих регіонах відбуваються активні бойові дії. Найбільше руйнації за рік війни за попередніми оцінками зазнали будівлі житлово-побутового призначення, об'єкти підприємницької діяльності, об'єкти інфраструктури забезпечення, транспортні засоби, господарчі угіддя, ліси (табл. 1). В Запорізькій та Донецькій областях зафіксовані обстріли гуманітарних конвоїв, коридорів, громадських організацій.

Наведена в табл. 1 інформація щодо видів об'єктів, що було пошкоджено внаслідок артобстрілів та бойових дій в приморських регіонах за рік війни, дає передумови щодо вивчення та попередньої

**Види об'єктів, що було пошкоджено внаслідок артобстрілів та бойових дій
в приморських регіонах за рік війни (24.02.2022-24.02.2023)**

Вид об'єктів	Херсонська область	Миколаївська область	Одеська область	Запорізька область	Донецька область*
	Кількість, од.	Кількість, од.	Кількість, од.	Кількість, од.	Кількість, од.
Будівлі житлово-побутового призначення	2302	1966	153	6547	4200
Будівлі освітньо-виховних закладів	118	109	1	131	188
Будівлі лікувально-оздоровчих закладів	21	33	-	48	55
Будівлі державних установ	27	-	1	58	77
Будівлі культурно-розважальних закладів	15	27	4	26	37
Будівлі культового призначення	10	15	2	23	28
Об'єкти підприємницької діяльності та комерційно-виробничого призначення	196	454	94	1445	535
Об'єкти транспортної інфраструктури	10	24	6	59	85
Об'єкти інфраструктури життєзабезпечення	58	109	41	261	194
Історичні пам'ятки	18	2	1	27	28
Господарчі угіддя, ліси	33	54	6	70	423
Водні угіддя/екосистема	-	-	61	-	-
Мости	3	1	7	6	5
Транспортні засоби (автомобіль, судно)	338	451	67	409	244
Гуманітарний конвой	-	-	-	5	1
Гуманітарний коридор	-	-	-	4	
Громадська організація	-	-	-	2	6
Інше / об'єкт невідомий	-	-	-	8	42
Загалом об'єктів	3149	3339	444	9129	6148

* за винятком м. Маріуполь

Джерело: згруповано автором за даними [2]

кваліфікувати ці задокументовані факти як міжнародні злочини, ймовірно вчинені російськими окупантами на території приморських регіонів. На території приморських регіонів зазнали пошкодження чи знищення історичні пам'ятки, лікарні, релігійні споруди, заклади освіти, науки, мистецтва, застосовувалася зброя, яка призводить до надмірних пошкоджень чи заборонена міжнародними угодами, задокументовані факти екологічної катастрофи через обстріли та мінування територій протипіхотними мінами, протитанковими мінами, мінами-пастками населених пунктів чи окремих цивільних об'єктів, застосування систем дистанційного мінування (табл. 2).

Прикладом екологічної катастрофи може слугувати випадок пожежі у Херсонській області на території національних парків, куди через обстріли у українських пожежників не було доступу. На від-

новлення природоохоронних територій для повернення в первозданний стан флори та фауни необхідно від 20 до 30 років.

Окрім шкоди природним ресурсам, військові дії руйнують інфраструктуру приморських регіонів. Тільки в Одеському регіоні зруйновано лише дорожньої інфраструктури на суму більше 900 млрд грн. [3].

Обґрунтовуючи концепцію стратегічного розвитку приморських територій, варто уточнити понятійний апарат, зокрема сутності понять «відродження», «ревіталізація», «відбудова», «відновлення».

Відродження є розквітом, піднесенням чого-небудь, що було в стані занепаду або на низькому рівні розвитку [4]. Ревіталізація – (від лат. re – відновлювальна дія, vita – життя, тобто буквально «повернення до життя»). Словник суспільної географії трактує це визначення як «процеси відтворення, поживлення і відновлення міського простору. Один з ас-

Інформація про задокументовані факти, які можна попередньо кваліфікувати як міжнародні злочини, ймовірно вчинені російськими окупантами на території приморських регіонів

Попередня кваліфікація події	Херсонська область	Миколаївська область	Одеська область	Запорізька область	Донецька область*
Пошкодження чи знищення історичних пам'яток, лікарень, релігійних споруд, закладів освіти, науки, мистецтва	91	133	4	167	299
Екологічна катастрофа внаслідок обстрілу	11	1	12	6	2
Застосування зброї, яка призводить до надмірних пошкоджень та невідбиркових руйнувань або невідбиркових страждань людей, чи заборонена міжнародними угодами**	284	155	1	5	40
Мінування територій	14	24	45	11	6

* - за виключенням м. Маріуполь

** системи "Смерч" "Сонцепьок", "Буратино", касетні та фосфорні бомби.

Джерело: Згруповано автором за даними [2]

пектів розвитку міського середовища, який сприяє поживленню соціальної активності і громадянської відповідальності, шляхом утворення (відтворення) якісного і сприятливого середовища проживання і тимчасового перебування, надання можливостей творчого і професійного зростання, активної соціалізації та культурного розвитку» [5].

Також ревіталізацією є оживлення, відновлення минулого при поєднанні сьогодення з минулим [6]. Згідно з Академічним тлумачним словником, відбудовою є «відновлення чого-небудь зруйнованого або занедбаного (господарства, міст, сіл, заводів)». [7]. Відновлювати – надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому [8].

Стосовно застосування термінології при описанні післявоєнних процесів, деякі автори більше схиляються до процесу регенерації (відродження), реабілітації (відновлення) або навіть їх комбінації [9; 10]. Відновлення частково використовувалося в контексті повернення, примирення та реінтеграції [11; 12; 13]. Повоєнна відбудова має багато різних значень і включає в себе цілу низку таких завдань, як повторне підключення перерваного водопостачання, відновлення залізничної та автомобільної мережі, відновлення діяльності суспільних організацій, відбудова культурної спадщини та індивідуальна допомога людям [14]. Заходи з повоєнної відбудови пом'якшують безпосередні наслідки конфлікту шляхом надання наступних послуг: ремонт доріг, прибирання сміття, налагодження транспортної логістики та зв'язку транспортних і комунікаційних ліній. Крім того, відбудова стосується відновлення та поновлення функціонування соціальної, економічної, культурної, політичної і судової як на національному, так на регіональному та місцевому рівнях.

Відповідно до поточної політики Світового банку, післявоєнна відбудова передбачає активну про-

граму фізичної і соціальної перебудови в спробі подолати та виправити основні причини недавнього конфлікту та створити основи для сталої стабільності та розвитку [14].

Розглядаючи темпи та масштаби повоєнної відбудови, можна сказати напевно: коли більшість конфліктів, якщо не всі, викликають порушення або повний крах громадянського суспільства на ряді рівнів – соціальному, політичному, економічному, екологічному, фізичному та технологічному. У багатьох сучасних повномасштабних збройних конфліктах бойові дії носять періодичний характер і включають дуже широкий діапазон рівнів інтенсивності. Збройний конфлікт вважається закінченим, якщо було укладено офіційну угоду про припинення вогню або мир. Гуманітарна катастрофа призводить до того, що люди гинуть, переміщуються, перетворюють на біженців чи мігрантів. Весь феномен післявоєнної відбудови необхідно розглядати в довгостроковій перспективі, історичному контексті проблем та характеру руйнувань фізичного та організаційного характеру комплексно. Величезна кількість комплексних факторів, що охоплюють питання від причин і коренів збройних конфліктів, запобігання конфліктам, вирішення та підтримки миру до відновлення та відродження, планування та перспектив регіонального розвитку, показує складність роботи з цією областю дослідження [15, с. 9–10].

Період переходу від війни до миру охоплює час між припиненням бойових дій і встановленням нормального повноцінного функціонування політичної та соціально-економічної систем – встановлюється певний політичний порядок та стабільність, починають виконуватись положення мирних угод [16].

Необхідно зазначити, що післявоєнну відбудову необхідно починати з підготовки супровідних документів до генерального плану відбудови та вивчення світового досвіду відбудови приморських регіонів,

історичні й культурні особливості території. Так, наприклад, в столиці Лівану Бейруті при розчищенні завалів не врахували простір для будівельного сміття, що прийшлося вивантажувати біля морського узбережжя. Завали надають неестетичний вид місцевості, напяму приносять шкоду та забруднюють екологію приморського регіону. У Роттердамі на місцевості, що зазнала великих масштабів руйнувань та перетворилася на пустки, зробили тимчасові поля з кукурудзою, щоб вирішити продовольчі проблеми. Цікавий досвід відбудови цього портового міста ще й в тому, що процес висвітлювали у фільмах, екскурсійних автобусних турах, а також книгах із фотографіями нового міста. У Лондоні відбувалися громадські слухання, в яких обговорювались креслення та матеріали, які пропонувалося використати для відбудови. Тобто, запорука успішної відбудови – у врахування запитів та потреб мешканців через інструменти опитування, виставки [17].

Основною метою процесу постконфліктної відбудови, що є відносно новим винайденим терміном, започаткованим на саміті ЄС у Салоніках у червні 2003 р., є створення основ для розвитку місцевого управління на засадах власних компетенцій та потенціалу [18].

Необхідно зазначити, що з точки зору ЄС, максимально потужне відновлення за рахунок власного регіонального потенціалу можливе за умов отримання постраждалою країною регіону статусу повноправного члену ЄС. Якщо дослідити досвід інших країн, що були втягнуті в озброєні конфлікти, то з точки зору дослідження та запозичення досвіду, цікавим є досвід Хорватії.

Після закінчення конфлікту міжнародне співтовариство зробило багато для допомоги Хорватії у його відновленні. Такі організації, як ООН, ЮНЕСКО, Європейський Союз (ЄС) та Arbeiter-Samariter-Bund (ASB-Worker's Samaritan Federation) надали багато юридичної, фінансової та освітньої допомоги, якої потребувала країна, для відбудови Хорватії та її захисту від майбутніх конфліктів. Рада Безпеки ООН прийняла кілька резолюцій, що підтверджують свою прихильність незалежності, суверенітету і територіальній цілісності Республіки Хорватії в її міжнародно визнаних кордонах [14].

Щодо конкретних кроків, необхідно зазначити, що у листопаді 2000 року Хорватія стала членом Всесвітньої організації торгівлі, у жовтні 2001 року підписала угоду про стабілізацію та асоціацію з Європейським Союзом – перший крок до європейської інтеграції. На тлі економічних та соціальних реформ, проведених владою, та швидкого розвитку туристичного сектору, після припинення всіх бойових дій на Балканах, Хорватія досягла потужного

зростання економіки протягом 2000–2003 рр. (темпи зростання ВВП Хорватії показали постійну позитивну динаміку, досягнувши рекорду в 2003 році – протягом усього періоду з 1998 року по теперішній час – 5,6%). Досягти такого рівня вдалося за рахунок втілення великих масштабних інфраструктурних проектів, найвідомішим з яких було будівництво шосе А1, що з'єднає північ і південь, боротьба з корупцією та організованою злочинністю на регіональному та національному рівнях [19].

Роль міжнародної спільноти є вирішальною в постконфліктній обстановці, і в деяких випадках (у короткостроковому періоді) відновлення є необхідним процесом, особливо коли постраждала спільнота не в змозі впоратися з цим. Інакше крихкий мир може погіршитися ще більше, а в деяких випадках повернутися до насильницького конфлікту. Відновлення має вирішальне значення в тому сенсі, що воно передбачає генеративні зміни. Карбоньє зазначає, що стосується відновлення прав людей і домогосподарств, які постраждали від кризи [20].

Побудова миру та примирення зосереджуються на довгостроковій підтримці життєздатних політичних, соціально-економічних та культурних інституцій, здатних усунути першопричини конфліктів і створити необхідні умови для миру та стабільності, а також побудувати (нормалізувати) відносини між учасниками соціально-економічних систем [20; 21].

Висновки. Проблема питань повоєнного відновлення полягає у фундаментальному підході до розробки стратегії конкурентоспроможності відновлювальної екосистеми, враховуючи складність питань повоєнного функціонування приморських регіонів і врахування динаміки змін у всіх площинах. Зі стратегічної точки зору відбудова інфраструктурних об'єктів чи промислових підприємств повинна переглядатися під кутом перегляду політики розміщення продуктивних сил, виходячи із потенційно нового місця України та регіонів у європейському розподілі праці та принципів смарт-планування, а з іншого, – саме в приморських регіонах – виходячи із пріоритетного розвитку екосистемних послуг. Наприклад, у приморському Бердянську, яке справедливо називають, столицею курортного Приазов'я, розміщуються виробничі потужності ПАТ АЗМОЛ, підприємств нафто-хімічного комплексу, небезпечного виробництва для екології моря та лікувальних природних ресурсів. Рашистська адміністрація знищує підприємство, вивозить обладнання, а масивно конструкції вирізує на метал. Очевидно, що після компенсації збитків власникам, економічна політика конкуренційності приморських територій має бути спрямована на виведення екологічно небезпечних виробництв поза їх межі.

Список літератури:

1. Besik Aladašvili Wartime economy: historical experience and today's reality *Przegląd Nauk o Obronności* 2016; (1–2). P. 83–90.
2. Українська Гельсінська спілка з прав людини, у рамках глобальної ініціативи «Трибунал для Путіна». URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/rik-povnomasshtabnoi-viynu-u-zaporizhzhii-ta-zaporizkiy-oblasti-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
3. Через війну збитки для Одеської області сягнули 300 млн гривень. URL: <https://nv.ua/ukr/odessa/cherez-viynu-zbitki-dlya-odeskoji-oblasti-syagnuli-300-mln-griven-ukravtodor-50232830.html> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
4. Словник. URL: <https://slova.com.ua/word/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
5. Савчук І.Г. Ревіталізація. Словник суспільної географії. URL: <https://geohub.org.ua/node/5549> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
6. Портал української мови та культури Словник. Уа URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%A0%D0%95%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF>.
7. Академічний глумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/vidbudova#:~:text=%D0%92%D0%86%D0%94%D0%91%D0%A3%D0%94%D0%9E%CC%81%D0%92%D0%90%2C%20%D0%B8,%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%2C%20%D1%81%D1%96%D0%BB%2C%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
8. Словник української мови. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8/> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
9. Barakat, S., Calame, J. And Charlesworth E, *Urban Triumph or Urban Disaster? Dilemmas of Contemporary Post-War Reconstruction*. MIT/PRDU, The University of York, and MIT, Cambridge, Massachusetts, 1998.
10. Pugh, M. *Regeneration of War-Torn Societies*. London, Macmillan Press Ltd, 2000.
11. Galtung, J. *Violence, War and Aftermath*, draft, mimeo, War-torn Societies Projects, Geneva, UNRISD, 1995.
12. Staub, E. *The Roots of Evil and The Psychological and Cultural Origins of Genocide*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
13. Cernea and McDowell, *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. Washington D. C. : World Bank Publications, 2000.
14. David Elder. *Post-war reconstruction, resettlement and revitalization in the Republic of Croatia*. Under the Direction of Pratt Cassity.
15. *Reconstruction Planning in post-conflict Zones. Bosnia and Herzegovina and the International Community*. Tigran Hasic Doctoral Dissertation Poyal Institute of Technology Stockholm, Sweden, 2004. 250 p.
16. Kumar K. *Rebuilding Societies After Civil War: Critical Areas for International Assistance*. Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1997.
17. Повоєнна відбудова: що переймати і чого уникати українським містам. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/12/14/povoyenna-vidbudova-shho-perejmaty-i-chogo-unykaty-ukrayinskym-mistam/> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
18. Jean-Jacques de Dardel Gustav Gustenau Plamen Pantev. *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community* National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with Pfp Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes, 2006, 233 p.
19. Как вступить в ЕС после войны с соседом: что меняла и что преодолевала послевоенная Хорватия. URL: <https://bin.ua/news/foreign/world/248562-kak-vstupit-v-es-posle-vojnny-s-sosedom-chto.html> (посилання дійсне на 20.03.2023 р.).
20. Carbonnier, G. *Conflict, Postwar Rebuilding and the Economy: A Critical Review of the Literature*. Geneva: UN Research Institute for Social Development and Programme for Strategie and International security Studies, *The War-torn Societies Project*, Occasional Paper № 2 and 3, February & June 1998
21. Lederach J. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Dirided Societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 1997.

References:

1. Besik, Aladašvili (2016) Wartime economy: historical experience and today's reality *Przegląd Nauk o Obronności*; (1–2), P. 83–90.
2. Ukrayinska Gelsinska spilka z prav lyudyny, u ramach globalnoyi iniciatyvy «Trybunal dlya Putina» [The Ukrainian Helsinki Human Rights Union, within the framework of the global initiative «Tribunal for Putin»]. Available at: <https://www.helsinki.org.ua/articlesrik-povnomasshtabnoi-viynu-u-zaporizhzhii-ta-zaporizkiy-oblasti-oblasti-uahalnennia-podiy>.
3. Cherez viynu zbytky dlya Odeskoyi oblasti syagnuly 300 mln gryven [Odesa region suffered UAH 300 million in losses due to the war]. Available at: <https://nv.ua/ukr/odessa/cherez-viynu-zbitki-dlya-odeskoji-oblasti-syagnuli-300-mln-griven-ukravtodor-50232830.html>.
4. Slovyk [Dictionary]. Available at: <https://slova.com.ua/word/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>. [in Ukraine]

5. Savchuk I.G.Revitalizaciya [Revitalisation]. Slovnyk suspilnoyi geografiyi [Dictionary of Public Geography]. Available at: <https://geohub.org.ua/node/5549>.
 6. Portal ukrayins`koyi movy` ta kul`tury` Slovny`k.Ua [Portal of the Ukrainian language and culture Dictionary.Ua] Available at: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%A0%D0%95%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF>. [in Ukraine]
 7. Akademichny`j tlumachny`j slovny`k [Academic explanatory dictionary]. Available at: <http://sum.in.ua/s/vidbudova#:~:text=%D0%92%D0%86%D0%94%D0%91%D0%A3%D0%94%D0%9E%CC%81%D0%92%D0%90%2C%20%D0%B8,%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%2C%20%D1%81%D1%96%D0%BB%2C%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2>.
 8. Slovnyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Available at: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>.
 9. Barakat, S., Calame, J. And Charlesworth E, (1998). Urban Triumph or Urban Disaster? Dilemmas of Contemporary Post-War Reconstruction. MIT/PRDU, The University of York, and MIT, Cambridge, Massachusetts.
 10. Pugh, M (2000). Regeneration of War-Torn Societies. London, Macmillan Press Ltd. 2000b.
 11. Galtung, J (1995). Violence, War and Aftermath, draft, mimeo, War-torn Societies Projects, Geneva, UNRISD
 12. Staub, E (1992). The Roots of Evil^nThe Psychological and Cultural Origins of Genocide. Cambridge: Cambridge University Press.
 13. Cernea and McDowell, (2000). Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees. Washington D. C. : World Bank Publications.
 14. Elden, David Elden. Post-war reconstruction, reseyylement and revitalization in the republic of Croatia.
 15. Reconstruction Planning in post-conflict Zones. Bosnia and Herzegovina and the International Community (2004). Tigran Hasic Doctoral Dissertation Poyal Institute of Technology Stockholm, Sweden 250 p.
 16. Kumar K (1997) Rebuilding Socities After Civil War: Critical Areas for International Assistance. Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers.
 17. Povoyenna vidbudova: shho perejmaty i chogo uny`katy ukrayinskym mistam [Post-war reconstruction: what Ukrainian cities should adopt and avoid]. Available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/12/14/povoyenna-vidbudova-shho-perejmaty-i-chogo-unykaty-ukrayinskym-mistam/>
 18. Jean-Jacques de Dardel Gustav Gustenau Plamen Pantev (2006) Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PfP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes p. 233
 19. Kak vstupytv ES posle vojny s sosedom: chto menyala y chto preodolevala poslevoennaya Khorvatyya [How to join the EU after the war with your neighbour: what post-war Croatia changed and what it overcame]. Available at: <https://bin.ua/news/foreign/world/248562-kak-vstupit-v-es-posle-vojny-s-sosedom-chto.html>
 20. Carbonnier, G. (1998) Conflict, Postwar Rebuilding and the Economy A Critical Rewiew of the Literature. Geneva: UN Research Institute for Social Development and Programme for Strategie and International security Studies, *The War-torn Societies Project*, Occasional Paper № 2 and 3, February & June 1998
 21. Lederach J, (1997). Building Peace: Sustainable Reconciliation in Dirided Societies. Washington, D.C.: United States Institute of Peace
-